

УДК 342. 7 : 327 (477)

Заворотченко Т. М., к. ю.н., доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління, Голова Ради молодих вчених юридичного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Методологічні основи механізму реалізації суб'єктивних політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні

Розглядаються питання, пов'язані з тим, що в сучасний період в Україні спостерігається велика різниця між тією моделлю суспільних відносин в сфері політики, яка формується приписами українського законодавства про політичні права і свободи та дійсною життєвою ситуацією в цій сфері. Виокремлюються тенденції, що з'являються в суспільному житті, які будуть свідчити про зацікавленість громадян у демократичному суспільстві. Досліджується процес практичного втілення механізму реалізації політичних прав і свобод громадян у систему нормативних актів, які в сукупності створюють діюче законодавство країни.

Ключові слова: суб'єктивні політичні права і свободи громадян, механізм реалізації політичних прав і свобод, правові приписи про політичні права і свободи, політичні індивіди, політична влада.

Рассматриваются вопросы, связанные с тем, что в данный период в Украине наблюдается большая разница между той моделью общественных отношений в сфере политики, которая формируется предписаниями украинского законодательства о политических правах и свободах и действительной жизненной ситуацией в этой сфере. Выделяются тенденции, появляющиеся в общественной жизни, которые будут свидетельствовать о заинтересованности граждан в демократическом обществе. Исследуется процесс практического внедрения механизма реализации политических прав и свобод граждан в систему нормативных актов, которые в совокупности образуют действующее законодательство страны.

Ключевые слова: субъективные политические права и свободы граждан, механизм реализации политических прав и свобод, правовые предписания о политических правах и свободах, политические индивиды, политическая власть.

Discusses issues related to the fact that in the modern period in Ukraine, there is a big difference between the model of social relations in the sphere of policy, which formed the norms of Ukrainian legislation on political rights and freedom and the real life situation in this area. Are set off visually the trends that appear in public life, who will testify about the interest of citizens in a democratic society. Implement process investigated the mechanism of realization of political rights and freedoms of the citizens in a system of regulations that combine to create the exclusions.

Key words: equitable political rights and freedoms of citizens, mechanism of realization of political rights and freedoms, legal binding overs about political rights and freedoms, political individuals, political power.

Актуальність теми даної наукової статті обумовлена тим, що в сучасний період в Україні спостерігається велика різниця між тією моделлю суспільних відносин в сфері політики, яка формується приписами українського законодавства про політичні права і свободи, та дійсною життєвою ситуацією в цій сфері. Наявність даного розриву багато в чому обумовлює ефективність дії механізму реалізації суб'єктивних прав і свобод. Тому нас цікавить проникнення в сутність проблем, які обумовили виникнення і збереження даного розриву, а також можливості їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню політичних прав і свобод громадян в науці конституційного права приділяли увагу такі вчені-конституціоналісти,

як С.С. Аверинцев, М.О. Бердяєв, В.В. Букач, А.В. Грабильніков, Л.М. Гумільов, І.В. Дробуш, В.В. Каленський, О.О. Лукашева, А.Ю. Олійник, Ф.Ф. Погорілко, О.В. Пушкіна, М.А. Трубецької та ін., які слугували фундаментальною базою для подальшого дослідження питань, що розглядаються. При цьому, незважаючи на значну кількість науково-теоретичних і практичних робіт дослідження проблем реалізації конституційних суб'єктивних політичних прав і свобод людини й громадянина не відбувалося достатньо послідовно та ґрунтовно, зокрема в юридичній літературі ще не було спроб дати визначення видів саме системи нормативних приписів як правовстановлюючого, так і правозастосовного характеру, що забезпечує реалізацію основного права.

Метою цієї статті є теоретико-методологічне обґрунтування методологічних основ механізму реалізації конституційних суб'єктивних політичних прав і свобод людини й громадянина та з'ясування тенденцій про зацікавленість громадян в демократичному суспільстві, що зможе забезпечити виникнення умов, необхідних для збільшення самосвідомості людей. Новизна роботи полягає в тому, що в цій праці зроблено спробу дослідити всі можливі методологічні питання, пов'язані з механізмом реалізації конституційних суб'єктивних політичних прав і свобод людини й громадянина, запропонувати шляхи удосконалення конституційного законодавства. Відповідно до мети, завданнями даної роботи є: а) здійснення аналізу механізму реалізації політичних прав і свобод громадян в сучасній Україні в трьох ракурсах та визначення значення кожного з них; б) формулювання авторської позиції про формування нової політичної системи, окрім того механізму, який покладений у право; в) надання висновків та рекомендацій щодо предмета дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перший з тих самих ракурсів, про які йшлося вище, визначається орієнтацією на традицію розгляду питання про механізм реалізації основних конституційних прав і свобод, яка склалася у вітчизняному державознавстві з наявним колом проблем та методикою дослідження. Вихідну основу для другого може сформулювати традиція сприйняття демократичних цінностей та їх співвідношення з українською дійсністю, яка існувала в дореволюційній гуманітарній науці. (Маються на увазі не тільки праці правознавців, але й філософів, мовознавців, етнографів, інших спеціалістів в сфері гуманітарного знання, які зверталися до проблематики взаємодії «демократичних цінностей» з українською дійсністю). Третій ракурс може виникнути, якщо, відвернувшись від теоретичних аспектів теми, ми звернемося до конкретних питань взаємозв'язку механізму реалізації політичних прав і свобод, яке втілене у відповідні правові приписи з його аналогом в дійсності. Тут слід пояснити, що механізм реалізації основних прав і свобод громадян, на наш погляд, може виступати у двох аспектах: в першому — це правова модель механізму реалізації, а в другому — дійсний механізм реалізації, який втілений в різних видах дій (бездіяльності), що виконуються тими або іншими суб'єктами в процесі здійснення основного права.

Виходячи з наших початкових уявлень про об'єкт дослідження, про який мова буде йти далі, а також з вже названих цілей наукового пошуку, нам представляється важливим особливу увагу приділити другому з вказаних аспектів розгляду механізму реалізації політичних прав і свобод громадян, не упускаючи при цьому і два інших з кола зору. Такий вибір визначається прагненням надати інші рівні постановки і розгляду проблем, які виникають в ході вивчення питання

про реалізацію основних політичних прав і свобод громадян в Україні, які раніше не визначались у вітчизняному державознавстві. Це, на наш погляд, стає можливим із запровадженням у науковий обіг конституційно-правового дослідження з обраної нами тематики тих праць вчених, які раніше в межах подібної роботи не розглядались. Практичне втілення механізм реалізації політичних прав і свобод громадян отримує в системі нормативних актів, які в сукупності створюють діюче законодавство країни. Ця система буде нами розглянута нижче, однак, зараз представляється необхідним зробити наступні попередні зауваження. Та правова норма (їх система), нехай навіть здійснена за формою, яка не є органічним попередженням дійсності, не «виросла» з реальних людських відносин конкретного суспільства в умовах певного місця та часу, не може бути приведена в гармонійну взаємодію з цією дійсністю, а значить така правова норма (їх система) навряд чи буде придатною для реального регулювання відповідних суспільних відносин. Відомо, що право, в принципі, не може вирішити найважливіші проблеми людського життя, але й не призначено для таких цілей. Однак, різні людські спілки по-різному реагують на цю данність, як і на саме право в якості регулятора відносин між людьми. Такі відмінності знаходять своє вираження у відповідних типах культур, шляхом розвитку суспільної та індивідуальної свідомості, динаміці процесів самосвідомості етнічних товариств, а також окремих індивідуумів в їх складі і, нарешті, знаходять своє вираження в процесі реалізації права в цілому, і основних політичних прав і свобод, зокрема.

Щодо ситуації в Україні можна вказати на наступний парадокс. Існують правові приписи про політичні права і свободи, в тому числі — норми Конституції і законів, які претендують на «роль» юридичної основи для реалізації цих прав і свобод. Дані приписи як би використовуються громадянами, застосовуються державними органами та іншими суб'єктами відповідних правовідносин. В той же час, в реальному суспільному житті навіть не спостерігається зародження тенденцій, які свідчать про те, що суспільство зацікавлено саме в демократичному правопорядку. Про прояви суспільного життя, які вказують, на нашу думку, на зародження даних тенденцій мова буде йти далі. Тут же представляється необхідним відмітити, що зацікавленість громадян в демократичному правопорядку, як показує нам «західний досвід» та свій здоровий глузд, неодмінно повинна була би проявлятися в їх дійсному «прагненні до конституції». Цей термін був використаний відомим німецьким спеціалістом в науці конституційного права Конрадом Хесе в одній з його робіт, присвяченій реалізації суб'єктивних прав саме відповідно її положенням, а не всупереч їм [1, 33]. У зв'язку з цим є сенс прийняти до уваги твердження К. Хесе про те, що «... нормативна сила конституції обумовлена актуальним бажанням учасників конституційного життя реалізувати зміст конституції, її нормативна сила залежить від готовності розглядати її зміст як обов'язкове та від рішучості здійснювати даний зміст на практиці, навіть переборюючи опір». Це особливо важливо на думку К. Хесе, і ми з ним згодні, тому що втілення в життя конституції не може підтримуватися та здійснюватися державною владою до тих пір, поки сама не стане частиною фактичної концепції, що здійснюється сама завдяки і в результаті реалізації громадянами своїх основних прав. «Чим сильніше «прагнення до конституції», — пише вказаний автор, — тим ширше межі можливої реалізації конституції». Між тим, поява в суспільному житті тенденцій, які будуть свідчити

про зацікавленість громадян в демократичному суспільстві, як раз і зможе забезпечити виникнення умов, які є необхідними для того, щоб збільшення самосвідомості людей проявилось в їх активній підтримці демократичних цінностей. На наш погляд, такими тенденціями, в першу чергу, є: тенденція до диференціації суспільства, встановлення в ньому стійкої ієрархії відповідно до певних соціальних цінностей, які формуються в процесі цієї диференціації; формування, а потім і затвердження в суспільстві шанобливого ставлення до власника і, відповідно, визнання розумного і правомірного прагнення до власності в якості однієї із соціальних цінностей, тих самих, які визначають соціальну ієрархію, забезпечують стабільність розвитку суспільства; готовність людей та їх спілок до компромісів при вирішенні проблем, які виникають між ними, що заснована на визнанні спільних для всіх людей цінностей; зацікавленість людей у використанні права в якості основного інструменту для регулювання суспільних відносин.

Важливим проявом активного відторгнення соціальним середовищем демократичного правопорядку в сфері дії політичних прав і свобод, на нашу думку, є формування нової політичної системи як би «поверх», окрім того механізму, який покладений у право, і всупереч йому — за попередніми законами тоталітарної свідомості. Вираженням даного процесу, зокрема, є абсолютне несприйняття політичними «конкурентами» інституту «опозиції». Жодна з серйозних політичних сил, яка претендує на владу, фактично, судячи за їх діями, не має наміру виконувати цю роль, хоча підчас і декларує свою готовність прийняти її, але не здійснює рух далі нічого не значущої критики дії політичної більшості. Справедливо було б відмітити, що історія становлення «західної демократії», навіть в її класичних проявах, також містить достатньо прикладів доволі зневажливого ставлення суб'єктів політичного процесу до демократичних цінностей, не дивлячись на їх декларації схильності до даних цінностей. Однак конкретний розгляд відмінностей в практиці реалізації політичних прав і свобод в країнах Заходу на етапі становлення демократичного правопорядку і в сучасній Україні слід наситити обґрунтуванням генезису про відсутність в суспільному житті нашої країни тенденцій, які визначають принципову можливість встановлення демократичного політичного режиму. Відносна недиференційованість українського суспільства є більш цілісною, ніж на Заході. Їй притаманний такий тип мислення: українці не схильні до тієї міри, як європейці при осмисленні дійсності, ділити її на категорії. Про існуючу за Заході тенденцію до більш великої диференціації суспільства писав, зокрема, В. Соловйов у своїй роботі «Три сили» [2, 15]. М. Бердяєв також відзначав, що «російське мислення найбільш тоталітарно і цілісно, ніж мислення західне, більш диференційовано та розділено на категорії» [3, 90]. Дана обставина є однією з тих характеристик суспільства, які а пріоріі ускладнюють в ньому правове регулювання.

В теперішній час, на відміну від кінця XIX — початку XX століття переважна більшість вітчизняних представників гуманітарних наук, і в першу чергу, науки про державу та право, абсолютно не сумніваються в нагальній необхідності введення в соціальне життя України «цінностей демократії» за допомогою правових і політичних інститутів. Майже аксіомою є визнання в якості «універсальних, загальнолюдських цінностей» таких понять та відповідних їм реалій, як «права людини», «розділення влад», «правова держава», «політичний плюралізм». Влада, наука, преса в особі своїх дійсних представників закликають привчати народ

країни, який не володіє, або володіє недостатньою мірою правового культуурою, до цих цінностей, привчати наполегливо та неухильно, покоління за поколінням. В даному контексті висловлювання дореволюційних мислителів слов'янофільського толку, подібних Аксакову, звучать інфантильно і романтично, – не більше. І вони відображають дійсну тенденцію, яка властива слов'янській ментальності, що зберігається і сьогодні. Отже, відсутність, на наш погляд, в сучасному суспільному житті України умов, необхідних для того, щоб основні політичні права і свободи були реалізовані відповідно до сенсу і духу Конституції, а також згадані раніше особливості слов'янської духовної традиції спонукають поставити проблему органічності демократичних цінностей для української ментальності (свідомості). На наш погляд, без покриття існування зазначеної проблеми можуть опинитися безглуздими та поверховими всі роздуми над конкретними питаннями реалізації основних політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні. В свою чергу, для з'ясування існування згаданої проблеми необхідно визначити своє ставлення до низки питань, серед яких, на наш погляд, першим може бути розглянуте наступне: чи мають «демократичні цінності» дійсно універсальний характер. Ми вважаємо, що самі «демократичні цінності» не універсальні. Подібна характеристика допустима, скоріше, лише стосовно тих проблем, які їх породили. Однак даний тезис потребує обґрунтованості.

«Ми так дивно рухаємося у часі, що з кожним нашим кроком вперед хвилинка, що пройшла, зникає для нас безповоротно, – писав П.Я. Чаадаєв, – у нас зовсім немає внутрішнього розвитку, природного прогресу; кожна наша ідея безслідно витісняє попередні». Дане судження одного з перших російських «західників» сприймається у зв'язку з нашими міркуваннями як застереження і проти однозначного сприйняття ідеї універсальності «демократичних цінностей». В даному випадку мав місце несумнівний зв'язок з традицією «західників», який змішував свій ідеал кращого для України устрою з сучасною для них Західною Європою, вже тоді далекої від ідеального стану; проти традиційного «слов'янофільського» уповання на свій утопічний ідеал України, який вони бачили в її історичному минулому. Слід відмітити, що схильність російських інтелектуалів-гуманітаріїв до збільшення значення «західного досвіду» для долі національної державності не тільки доволі давно була помічена, але й піддавалася розгляду в межах наукових досліджень. Примітними в цьому відношенні являються праці М.С. Трубецького, які відносяться до початку ХХ століття [4, 52]. Вказаний автор, зокрема, відзначав, що нероманогерманські народи, які сприйняли «європейську» культуру за звичай разом з культурою сприймають від її творців і оцінку даної культури, піддаваючись обману неправильних термінів «загальнолюдська цивілізація» і «космополітизм», що містять вузькоетнографічний зміст відповідних понять [5, 144].

За словами відомого російського етнографа радянського періоду Л.М. Гумільова, який поділяв погляди М.С. Трубецького з питання, що розглядається, однаково є шкідливими як теорія, так і практика європеїзації. «Оскільки етнос – це процес адаптації до певного ландшафту, і вміння чужого етносу, які називаються цивілізацією, віднімають у аборигенів сили, які є необхідними для власного господарства, або, що ще гірше, вчать дітей аборигенів навичкам, які є не потрібними в позаєвропейських умовах... Там, де зіштовхуються дві і більше суперечності і такими, зокрема, являються романо-германський та євра-

зійський суперетнос; до складу євразійського, в свою чергу, входить російський етнос, де збільшується бідність та порушується логіка творчих процесів. Виникає наслідування (мімесис) як супротивник оригінальності, і, таким чином, порушується принцип «пізнай себе» або «будь самим собою». Навпаки, етноси, які проживають на своїх територіях – родинах, підтримують свою традицію – «вітчизну», уживаються з сусідами окремо, але в мирі» [6, 22].

З давніх літописів відомо, що коли грецькі єпископи радили завести на новохрещену Русь каральну юстицію за римсько-візантійським зразком, то князь Володимир поставився до їх поради з сумнівом та невдоволеністю. В якості одного з мотивів князівських сумнівів давній оповідач згадував про боязнь гріха [7, 211]. Як бачимо – мотив цей раціональним не назвешь.

Як справедливо відзначав С.С. Аверинцев на основі аналізу давньоруських літературних джерел, «для російської антиномії, що полягає у владі над людьми, в самому феномені влади залишались із століття в століття – не стільки завданням для розуму, скільки мукою для совісті. Сама по собі влада, зокрема самодержавна, сприймалась як щось таке, що знаходиться або вище людського світу або нижче його, але у всякому випадку до нього як би не входить» [7, 212].

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що усі автори, досліджуючи методологічні основи механізму реалізації суб'єктивних політичних прав і свобод людини й громадянина, виходили з того, що об'єкт дослідження існує, хоча в дійсності це було не так. Крім того, дослідження були в основному звернені до «належного» і «можливого» в сфері реалізації політичних прав, а не до «сутнісного» і «необхідного». Предмет досліджень у більшості випадків був обмежений суто правовою тематикою, основна увага приділялася відповідним правовим актам як таким і майже не зачіпалися метаюримічні питання. Але ми можемо з впевненістю констатувати, що відсутність теоретичних досліджень, які б реально відображували механізм реалізації даних прав не може не позначитися на якості та рівні розвитку законодавства, яке забезпечує реалізацію конституційних суб'єктивних політичних прав і свобод людини й громадянина на практиці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. Перевод с немецкого / К. Хессе // Под ред.: Сидоров Н.А. (Вступ. ст.); Пер.: Сидорова Е.А. – М.: Юрид. лит., 1981. – 368 с.
2. Новый мир. – 1989. – № 1. – С. 15-18.
3. Бердяев Н. Русская идея // Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века / Н. Бердяев // Вопросы философии. – 1990. – № 1. – С. 90-94.
4. Трубецкой Н.С. К проблеме русского самопознания / Н.С. Трубецкой // Собрание статей. – Париж: Евразийское книгоиздательство, 1927. – 340 с.
5. Трубецкой Н.С. Об истинном и ложном национализме / Н.С. Трубецкой // Литературная учеба. – Кн. 6. – М.: Юрид. лит., 1991. – 354 с.
6. Гумилёв Л.Н. Заметки последнего евразийца / Л.Н. Гумилёв // Наше наследие. – 1991. – № 3. – С. 21-24.
7. Аверинцев С.С. Византия и Русь: два типа духовности / С.С. Аверинцев // Новый мир. – 1963. – № 7. – С. 211-215.